

ПРОБЛЕМИ ОЦІНКИ ЯКОСТІ ІНДУСТРІАЛЬНОГО РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Постановка проблеми та аналіз останніх публікацій.

Радикальні реформи кінця ХХ ст., спрямовані на побудову ринкової соціально орієнтованої економіки та посилену інтеграцію зі світовою економікою, призвели в Україні до неоднозначних результатів. Наслідком руйнування державної господарчої моделі управління економікою та неконтрольованого розвитку ринкових відносин є значне майнове розшарування суспільства, втрата конкурентоспроможності промислового та сільськогосподарського виробництва. Для визначення сутності процесів, що відбуваються в останні роки в Україні, потрібно використання системного підходу. Соціально-економічна система, як будь-яка система, підкоряється дії основних законів. Якщо система — це група цілеспрямовано взаємодіючих елементів [1], то результат відокремленого функціонування цих елементів відрізняється від загальносистемного результату.

Зміна у функціонуванні системи може пояснюватися двома чинниками: внутрішніми та зовнішніми. Реакцією на зовнішній вплив буде трансформація елементів системи та взаємозв'язків між ними. Вітчизняна економіка є соціально-економічною системою, що знаходиться тільки на етапі формування, та водночас вона є підсистемою світової економіки з більш-менш стабільними структурними зв'язками. Отже тенденції, що відбуваються на світовому рівні, обов'язково знайдуть відображення у процесах на національному або регіональному рівні. Також слід враховувати посилення масштабів соціальної поляризації між країнами постіндустріального типу та індустріальними або аграрними суспільствами. Диспропорції в розподілі науково-технічного потенціалу, який складає базу інтенсивного економічного зростання, призвели до монополізації декількома найбільш розвинутими країнами майже 87% зареєстрованих патентів та 90,5% високотехнологічного виробництва [2]. На противагу процеси, що відбувалися наприкінці ХХ ст. в Україні та інших країнах СНД, призвели до скорочення індустріального потенціалу, а в деяких галузях і до його повного знищення.

Аналіз зазначених проблем знайшов досить широке висвітлення в роботах закордонних та вітчизняних дослідників. Слід відзначити фундаментальні праці професора В.Л. Іноземцева [3; 4], дослідження інноваційних перспектив України в роботах В.М. Гейця та В.П. Семиноженко [5], розробки Г. Мернікова та А. Шевцова, запропоновані Національним інститутом стратегічних досліджень [6].

Мета статті — дослідження процесу системної трансформації індустріального базису соціально-економічної системи України в умовах соціальної поляризації світового суспільства.

Виклад основного матеріалу досліджень. Інструментарієм аналізу системних змін у національній економіці може виступати теорія постіндустріального суспільства. Відповідно до положень цієї теорії періодизація розвитку цивілізації мистить три епохи: доіндустріальне, індустріальне та постіндустріальне суспільство. Критерії такої періодизації, узагальнені в роботі В.Л. Іноземцева [4], класифікуються за трьома параметрами:

— ресурсами, що складають основу виробничої діяльності;

— характером виробничого процесу;

— характером базових технологій.

Сучасна модель суспільного виробництва передбачає аналіз п'яти основних секторів: видобувні галузі та сільське господарство; переробна промисловість та будівництво; продуктивні та особисті послуги; торгівля, фінансові послуги, страхування та операції з нерухомістю; охорона здоров'я, освіта, наукові дослідження, сфера відпочинку та державне управління. Схема, що представлена на рис. 1, ілюструє трансформацію базисних секторів суспільного виробництва залежно від етапу цивілізаційного розвитку.

Обґрунтування базисного вектору розвитку України неможливе без чіткого визначення поточного стану соціально-економічної системи в координатах ресурси, технології, виробничий процес. Технологічна революція другої половини ХХ ст. зумовила скорочення частки витраченої праці у вартості, створеної матеріальним виробництвом. Таким чином, у межах індустріальної системи в структурі валового національного продукту скорочується частка другого сектору та збільшується частка третинного. Подальша постіндустріальна трансформація супроводжується збільшенням частки четвертого та п'ятого секторів.

Обробка статистичних даних таблиці «витрати випуск» та визначення частки основних секторів у внутрішньому валовому продукті України вказують на переважно індустріальний характер існуючої соціально-економічної системи.

Національна економіка України розглядається як відкрита система, а отже, від'ємне значення, отримане у першому секторі в 2003 та 2004 рр., пояснюється високою долею імпорту в добувній промисловості (імпорт енергоносіїв — газу та нафти). Так, згідно з дослідженнями структури вітчизняного імпорту, близько 74,7% загального обсягу складає промислова сировина (мінеральні та хімічні продукти, енергоматеріали) [8].

Структура ВВП характеризується незначною дина-

Рис. 1. Трансформація базисних секторів суспільного виробництва

Таблиця 1

Структура валового внутрішнього продукту за основними секторами*

Сектори	2003 рік	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік
1	-2,75	-0,75	0,41	0,63	0,23
2	65,64	66,65	62,87	62,30	63,87
3	17,69	14,67	14,62	13,79	12,49
4	2,47	2,87	4,75	5,98	6,80
5	16,95	16,57	17,35	17,29	16,61

*Розраховано автором за даними Держкомстату [7]

мікою: часткове скорочення другого сектору від 65,64% до 63,87% та збільшення четвертого сектору від 2,47% до 6,8%. Обробна промисловість та будівництво забезпечують формування переважної частки ВВП, що характеризує економіку України як індустріальну. Деякі питання викликає досить висока частка п'ятого сектору (16% — 17%). Аналіз динаміки внесків до валового продукту деяких галузей цього сектору представлено на рис. 2.

Поясненням отриманих результатів є високий рівень патерналізму вітчизняної економіки. Так, галузі, представлені на рис. 2, майже повністю фінансуються за рахунок державного бюджету України, а отже, їх висока частка у ВВП пояснюється перерозподільними процесами. Слід зазначити, що частка наукових досліджень у продукті п'ятого сектору майже не відрізняється від нуля.

При порівнянні структури ВВП України та розвинутих країн світу визначаються значні відмінності. Так, на кінець XX ст. вартісний вклад третинного сектору США складав 73% ВВП, а в середньому по країнам ЄС 63%. Це

дозволяє зробити висновок про катастрофічне відставання України від світових тенденцій соціально-економічного розвитку.

Національна економіка характеризується високим рівнем витрат матеріалів та праці у виробничому процесі. За даними табл. 2 в останні 2 роки перший та другий сектор споживали більше 87% матеріальних ресурсів, а витрати на оплату праці склали в середньому 54% від загальних витрат за всіма секторами. Витрати на оплату праці непрямо свідчать про обсяг трудових ресурсів, зайнятих в кожному з секторів суспільного виробництва. Згідно з прогнозними розрахунками закордонних фахівців, у майбутньому частка працівників, зайнятих у промисловому виробництві найбільш розвинутих країн, скоротиться до 12% від загального обсягу зайнятості при майже подвійному зростанні обсягів виробництва [3]. Вітчизняні тенденції свідчать теж про незначні тенденції скорочення зайнятих у промисловому виробництві, але це є наслідком скорочення потреби у робочій силі вна-

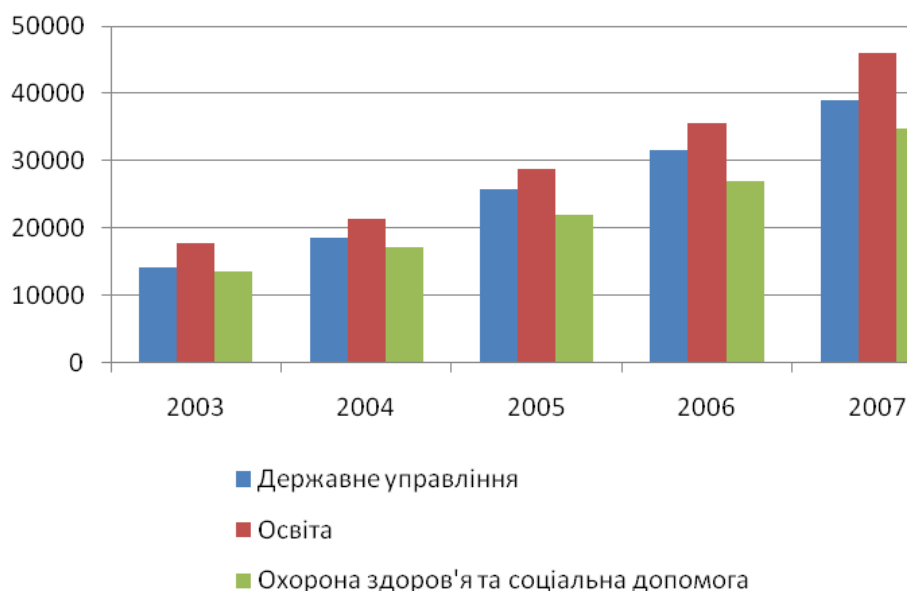

Рис.2. Динаміка вкладу у ВВП галузей п'ятого сектору

слідок згорання виробництва неконкурентоспроможної продукції.

Таким чином, високий рівень використання матеріальних чинників виробництва підтверджує висновок про індустріальний характер національної соціально-економічної системи. У межах системного аналізу неможливо розглядати національну економіку відокремлено від інших підсистем світового господарства. Зовнішньоекономічні зв'язки та світова торгівля забезпечує певний спектр міжсистемних зв'язків. Проведений аналіз структури експорту України свідчить про дуже низьку частку індустріальної складової. Вартісна оцінка експортованого устаткування та транспортних засобів не перевищує 16%, а, наприклад, вартість недорогоцінних металів — 43,2% від загального обсягу [8].

Отже, виникає дихотомія базису соціально-економічної системи України: у межах національної підсистеми переважають характеристики індустріального типу суспільства, а в межах світової системи — характеристики доіндустріальні. Таким чином, роль України в світовому суспільстві як постачальника первісних умов виробництва та сировини є цілком неприйнятною. Неможливість швидкої ліквідації відставання від розвинутих країн світу викликає необхідність застосування стратегії розвитку, «що доганяє». Як вважає професор В.Іноземцев, основною умовою успішної реалізації цієї стратегії є значні інвестиційні надходження переважно з зовнішнього сектору [3]. Починаючи з 2000 р., інвестиції в основний капітал постійно збільшувалися й досягли до 2008 р. суми 233081 тис. грн. Але, як свідчить динаміка на рис. 3, інвестиції з зовнішнього сектору зросли від 1400 тис. грн до 7592 тис. грн. Таким чином, у 2008 р. їх частка не перевищувала 3,26% від загальної суми інвестицій. За таких параметрів інвестиційного процесу важко стверджувати про дотримання умов реалізації зазначеної вище стратегії. Значно ускладнює ситуацію світова фінансова кри-

за, що розгорнулася наприкінці 2008 р. Загальний спад світової та вітчизняної економіки призвів до скорочення і реальних, і портфельних інвестицій. За попередніми даними за перше півріччя 2009 р. обсяг інвестицій в основний капітал скоротився до 54081 тис. грн, що складає 46,4% від обсягів відповідного періоду 2008 р.

Розподіл інвестицій за секторами суспільного виробництва вказує на переважне фінансування другого та четвертого секторів економічної системи (табл. 3). Інвестиції в переробну промисловість та будівництво на кінець 2008 р. склали 31,03%. Частка інвестицій у четвертий сектор збільшилася від 23,52% в 2004 р. до 33,54% у 2008 р. Занепокоєння викликає недостатня ступінь інвестування в п'ятий сектор суспільного виробництва. Але ж сам він відповідає за формування інтелектуального потенціалу економіки, наукові дослідження та інноваційні розробки.

Слід додати, що згідно зі звітами Держкомстату України обсяг виконаних наукових та науково-технічних робіт у 2008 р. не перевищував 8538,9 млн. грн., що складало 0,9% від ВВП. Це недостатня сума для подолання структурної кризи вітчизняної економіки та підвищення конкурентоспроможності продукції та послуг.

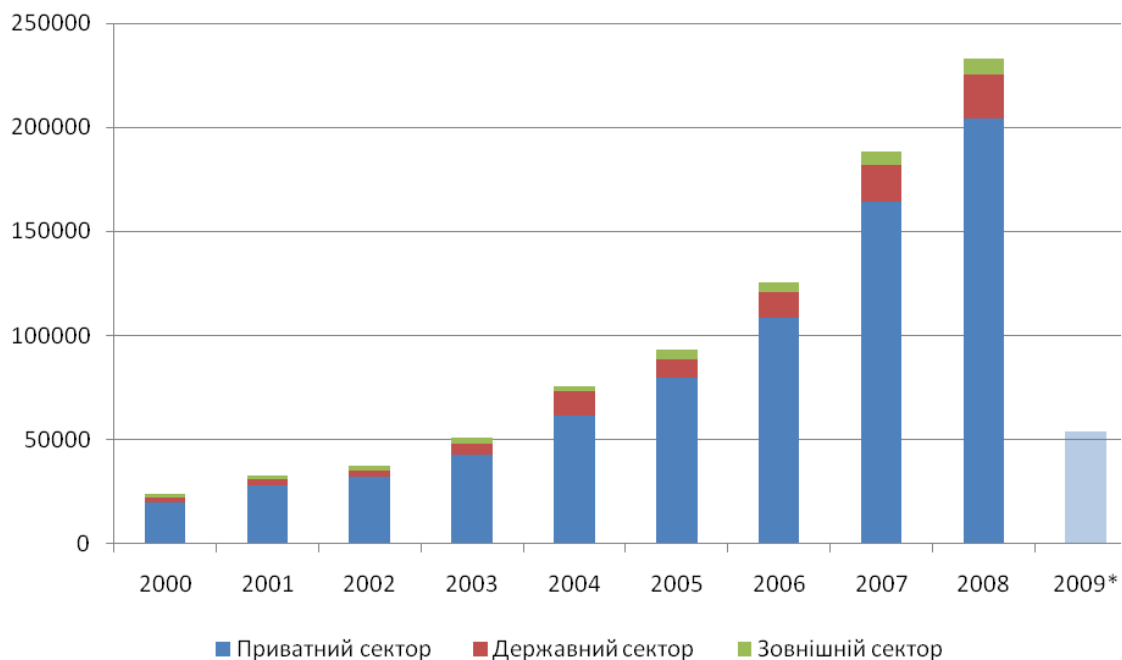
Висновки та перспективи подальших досліджень. Проведені дослідження дозволяють зробити висновок щодо дихотомії типу базису економіки України: індустріального в межах національної підсистеми та доіндустріального в межах світової соціально-економічної системи. Невідповідність структури суспільного виробництва еталонам розвинутих країн поглиблює ступінь системної кризи вітчизняної економіки, та потребує використання стратегії розвитку, «що доганяє». Водночас, реалізація такої стратегії унеможливується недостатнім обсягом інвестицій та їх нераціональною структурою.

Таким чином, потрібна корінна перебудова державної економічної політики. У межах цього процесу необхідний найбільший акцент на розвиток науково-технічного

Таблиця 2

Розподіл елементів операційних витрат за секторами

Сектори	2008 рік			2009 рік (1 півріччя)		
	Операційні витрати	Матеріальні витрати	Оплата праці	Операційні витрати	Матеріальні витрати	Оплата праці
1	35,51	87,35	55,24	38,12	87,44	53,48
2						
3	6,44	6,83	19,28	8,16	7,99	23,63
4	57,81	5,53	24,32	53,41	4,19	21,62
5	0,24	0,29	1,15	0,31	0,38	1,28

Рис.3. Динаміка інвестицій в основний капітал за джерелами фінансування
(* — попередні дані за 1 півріччя 2009 року)

Таблиця 3

Розподіл інвестицій в основний капітал за секторами

Сектори	2004 рік	2005 рік	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік 1 півріччя
1	47,92	48,34	12,74	11,51	14,47	16,91
2			33,94	32,53	31,03	34,05
3	22,17	20,44	18,09	18,83	15,94	18,26
4	23,52	26,76	30,39	32,55	33,54	27,15
5	6,39	4,46	4,84	4,58	5,03	3,63

потенціалу країни, переорієнтації ресурсонасиченого імпорту в бік технологій та устаткування, індустріалізації експорту та створення умов для припливу зовнішніх прямих інвестицій.

Література

1. **Гайдес М.А.** Общая теория систем (системы и системный анализ) / М. А. Гайдес. — М. : Medlinks, 2008 — 540 с. 2. **Ильин М.** Мегатренды мирового развития / М. Ильин, В. Иноземцев. — М. : Экономика, 2001. — 296 с. 3. **Иноземцев В.Л.** Пределы «догоняющего» развития / В. Л. Иноземцев. — М. : Экономика, 2000 — 294 с. 4. **Иноземцев В.Л.** Расколота цивилизация: Наличествующие предпосылки и возможные последствия постэкономической революции / В. Л. Иноземцев. — М. : Academia, 1999. — 703 с. 5. **Гец В.М.** Інноваційні перспективи України / В. М. Гец В.М., В. П. Семиноженко. — Харків : Константа, 2006. — 272 с. 6. **Мерніков Г.** Україна в постіндустріальному світі. Реалії та перспективи / Г. Мерніков, А. Шевцов. — Дніпропетровськ : ДФ НІСД, 2007. — 160 с. 7. **Таблиці** «витрати-випуск» в цінах споживачів [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Державного комітету статистики України. Доступний з: <www.ukrstat.gov.ua.> 8. **Бурлуцький С.В.** Концепція національної інвестиційної стратегії устойчивого економічного росту / С. В. Бурлуцький, С. В. Бурлуцька // Економічний простір : зб. наук. пр. — Дніпропетровськ : ПДАБА, 2007. — №8. — С. 27 — 32.

Бурлуцький С.В., Бурлуцька С.В. Проблеми оцінки якості індустріального розвитку соціально-економічної системи України

Розглянуті особливості процесу системної транс-

формації індустріального базису соціально-економічної системи України в умовах соціальної поляризації світового суспільства. Доведено існування дихотомії типу базису економіки України: індустріального в межах національної підсистеми та доіндустріального в межах світової соціально-економічної системи.

Ключові слова: трансформація, система, промисловість, якість.

Бурлуцький С.В., Бурлуцька С.В. Проблемы оценки качества индустриального развития социально-экономической системы Украины

Рассмотрены особенности процесса системной трансформации индустриального базиса социально-экономической системы Украины в условиях социальной поляризации мирового сообщества. Доказано существование дихотомии базиса экономики Украины: индустриального в рамках национальной подсистемы и доиндустриальной в рамках мировой социально-экономической системы.

Ключевые слова: трансформация, система, промышленность, качество.

Burlutskiy S. V., Burlutskaya S. V. Problems of an estimation of quality of industrial development of social and economic system of Ukraine

Features of process of system transformation of industrial basis of social and economic system of Ukraine in the conditions of social polarisation of the world community are considered. Existence of a dichotomy of basis of economy of Ukraine is proved: industrial within the limits of a national subsystem and before industrial in frames of world social and economic system.

Key words: transformation, system, industry, quality.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2009 р.

Прийнято до друку 27.11.2009 р.